

גדעון פרוידנטל

“האלימות עצמה היא כוח כלכלי”

קריאה בפרק 24 / 6 מתוך “הקפיטל”

הפרק העשרים-וארבעה, שפרק-משנה שלו מובא להלן, וכן הפרק השמיני בכרך הראשון של “הקפיטל”, הם פרקים יוצאי-דופן, משום שעניינם הוא תיאור של תהליכים היסטוריים אלימים, ולא ניתוח של חוקיות והתפתחות כלכלית. הכרך הראשון של הוא ספר שיטתי מאוד. בפרק הראשון מוגדרים מושגים, שמהם מפתח מארקס בפרקים הבאים מושגים מורכבים יותר ויותר, עד למושגים הנוהגים בפרקטיקה החברתית-קפיטליסטית. לעתים קרובות נידונה השאלה אם סדר הדיון הזה הוא “לוגי” או “היסטורי”, אם הוא עוקב אחר התפתחות המושגים, שניתנת לניסוח כ”חוק”, או שהוא משקף את הסדר הזמני של התפתחויות היסטוריות? לפי אפשרות שלישית שהוצעה, סדר הפרקים הוא “לוגי-היסטורי”, לאמור: מארקס גילה את “חוק ההתפתחות” של החברה הקפיטליסטית, וסדר המושגים הוא הסדר ההתפתחותי של המושגים ושל התופעות ההיסטוריות כאחד. על פי תפישה זו, מדובר למעשה באותו סדר עצמו, על שתי צורות ההתגלמות שלו.

בין כך ובין כך, יש בספר שני פרקים יוצאי דופן. הפרק השמיני, “יום העבודה”, והפרק העשרים-וארבעה, “מה שמתקרא ההצבר הראשוני”. שניהם פרקים היסטוריים מובהקים, שבהם אין מארקס עוסק בפיתוח מושגי, וגם לא בהיקשים מהניתוח המושגי למציאות ההיסטורית, אלא בתיאור היסטורי גרידא (המודרך, כמובן, בידי תובנותיו התיאורטיות). הסיבה לכך שהתיאור ההיסטורי תופס את מקומו של הניתוח – פשוטה: מדובר בתופעות של מאבק כוחני, אלים יותר או פחות. גם הפעלת כוח ניתנת לניתוח, אך היא אינה נתפשת במושגים השולטים בתהליכים כלכליים, אם כי מארקס מדגיש שהיא חלק מהתהליך החברתי-כלכלי: “האלימות עצמה היא כוח כלכלי.” (וראו עמ' 92)

הפרק השמיני, “יום העבודה”, מציג את המאבק הכוחני שהתחולל (ועדיין

מתחולל) על אורכו של יום העבודה. התנאים למאבק זה וגבולותיו מוגדרים על-ידי הניתוח המושגי, אך המאבק עצמו איננו מתנהל באמצעים כלכליים בלבד. מארקס הראה שבשוק הסחורות "כוח העבודה" הוא סחורה לכל דבר, והוא נמכר על פי ערכו. בשוק שורר, לפחות להלכה, צדק של חילופי ערכים שווים. ואולם, כאשר כוח העבודה מתחיל לייצר – ותהליך זה איננו מתרחש בשוק אלא ב"מקום הסתר של הייצור, שעל סף-הכניסה אליו רשום: No admittance except on business" – מתברר שכוח העבודה הוא סחורה מיוחדת במינה: הוא הסחורה היחידה המייצרת ערך, והיא מייצרת יותר ערך מערכה בשוק. עודף הערך הנוצר כך, שייך בדין למי שקנה את כוח העבודה, לקפיטליסט. למהלך שבו מנכס הקפיטליסט לעצמו את הערך העודף שייצר כוח העבודה, קורא מארקס בשם "ניצול". השוק הוא, אפוא, "גן עדן ממש לזכויות מלידה של האדם", שבו מחליפים העובד ובעל-ההון ערכים שווים על פי רצונם החופשי. אך בדרך לאולמות-הייצור, בדרך לניצול, צועד בראש "בעל-הממון-לשעבר כקפיטליסט, בעקבותיו הולך בעל כוח העבודה כפועלו; האחד מהלך מזדרז לעסקיו ובת-צחוק רבת-חשיבות על פניו, השני ביישן-חרד, סרבן, משול לאדם שהוליך לשוק את עורו שלו עצמו, ועתה שוב אין הוא רואה לפניו ולא-כלום בלתי-אם – פשיטת עורו." ("הקפיטל", 142).

עולה מכאן שאותה תופעה עצמה – קנייה ומכירה של כוח-עבודה – ניתנת לתיאור הן כסדרה של חילופי מוצרים שווי-ערך; והן כתהליך ניצול שבו עודף-ערך נשאר בידי צד אחד. זהו, על פי מארקס, סוד הניצול הקפיטליסטי המבוסס על שוויון בשוק, ועל אי-שוויון כאשר מסתכלים בכלל התהליך, הכולל גם את תהליך הייצור. הסוד מצוי אפוא במעבר מהשוק (שבו מוחלפים ערכים שווים) אל הייצור (שבו מייצר העובד ערך העולה על ערך כוח-עבודתו).

אך מה הוא כוח העבודה שקנה הקפיטליסט? על פי השקפתו, הוא רכש סחורה ככל סחורה אחרת, וזכותו להשתמש בה כראות עיניו: "בעל-ההון על זכותו עומד, בחזקת קונה, כשהוא שוקד להאריך ככל האפשר את יום-העבודה, ואם רק אפשר – לעשות מיום-עבודה אחד שני ימים". מצד שני, "הפועל עומד על זכותו, בחזקת מוכר, כשהוא דורש לצמצם ולהעמיד את יום-העבודה על גודל תקין מסוים". ומארקס מסכם: "ובמקום שעומדת זכות שווה לעומת זכות שווה – באה האלימות ומכריעה ביניהן" ("הקפיטל", 187). לאחר שקבע את המסגרת המושגית המסבירה את התנאים שבהם מתנהל המאבק, לא נותר למארקס אלא להציג בהמשך הפרק תיאור היסטורי של המאבק הכוחני, האלים לעתים, על אורכו של יום העבודה.

הרקע לתיאור ההיסטורי שבפרק העשרים-וארבעה דומה, אך שונה מעט. כותרת הפרק – “מה שמתקרא ההצבר הראשוני” – אירונית. “ההצבר הראשוני” הוא הכינוי למיתוס-בראשית של החברה הקפיטליסטית. “בימים קדומים רחוקים מצויים היו: חבורה של אישי-סגולה [Elite], חרוצים, נבונים ומעל הכל חסכוניים, מכאן, ופרחחים עצלנים, המבזבזים כל אשר להם ויותר, מכאן” (“הקפיטל”, 589). אם כן, מה פלא שכעבור זמן רכשו החרוצים החסכוניים עוד ועוד אמצעי ייצור, ואילו הפרחחים העצלנים היו לפועלים שכירים אצלם?

הניתוח שהציג מארקס בפרקים הקודמים מאפשר להגדיר את התהליך אחרת: מדובר ב”תהליך ההפרדה ההיסטורי, המפריד בין יצרנים ובין אמצעי-הייצור”. הפרדה זו היא תנאי מוקדם לכך שבשוק, כפי שלמדנו להכירו בפרקים הקודמים, יוכלו להופיע פועלים חופשיים (לא עבדים) אך משוללי אמצעי-ייצור, הנאלצים למכור את “כוח-עבודתם”. ההפרדה בין היצרנים לבין אמצעי-הייצור הוא תהליך נישול האיכרים, שהתנהל בארצות אירופה מהמאה השש-עשרה ועד סוף המאה התשע-עשרה לערך. זה היה נישול אלים (מארקס משתמש בביטוי “אלימות לא-כלכלית ובלתי-אמצעית”; “הקפיטל”, 613), ואף רצחני, משום פער הזמן בין נישול האיכרים מאדמתם לבין התפתחות התעשייה העירונית שעדיין לא נזקקה להם כפועלים. מנושלים “מיותרים” אלה הפכו קורבנות לחוקים נגד “שוטטות”, שנחקקו לשמם בתקופה זו, ואלפים רבים מהם נתלו בצדי הדרכים או נאסרו ב”בתי עבודה”. כך נוצר הפועל החופשי: חופשי, כי הוא אדון לגופו; חופשי, כי הוא “חופשי” מאמצעי-ייצור. מצד שני עלינו להסביר את “התהוותו של בעל-ההון התעשייתי”, כשם פרק המשנה שנדפס כאן. בניגוד למיתוס על אודות “אישי-סגולה חרוצים, נבונים ומעל הכל חסכוניים”, מציג מארקס כיצד מתגלגלים ההון המסחרי והון המלווים בריבית, שכבר היו קיימים בימי-הביניים, בהון תעשייתי קפיטליסטי. אך בעיקר הוא מדווח על הרצח ההמוני, על חטיפת תושבי המושבות לעבדות, ועל השוד המאורגן של עושר המושבות באמצעות חברות מסחריות (“החברה האנגלית להודו-המזרחית” ודומותיה), אשר בוצע בחסות מדינות אירופה. ואולם, כידוע, לכסף אין ריח: “לא הון אחד, שמופיע היום בארצות-הברית ללא תעודת-לידה, אינו אלא דם-ילדים שרק אתמול באנגליה נהפך-להון” (“הקפיטל”, 624). אם כן, גם כאן וגם כאן האלימות היא המסבירה את ההזדקקות לתיאור ההיסטורי תחת הניתוח המושגי.

בשני הדיונים ההיסטוריים של מארקס מופיע צמצום המרחב והזמן שבהם מתבוננים כאמצעי חשוב לייצור ושימור האידיאולוגיה הבורגנית בדבר זכויות האדם השוררות כביכול בחברה הקפיטליסטית: השוק הוא המקום שבו מיוצרים

המושגים של חופש ושוויון, ארצות האם של הקולוניאליזם הן המרחב שבו העושר אשר נחמס יכול להופיע בלא תעודת לידה, ולהציג עצמו כ"הצבר ראשוני", פרי סיגופם של היצרנים החרוצים. הבנה של מנגנון הייצור הקפיטליסטי ושל הקולוניאליזם מצריכה, מצד אחד, למתוח את המרחב שבו אנחנו מתבוננים על אולמות הייצור עד למושבות, ומצד שני היא מצריכה גם הרחבה של ההתבוננות מאדם יחיד אל המעמדות, והרחבה של הזמן מרגע בודד של חילופי-ערכים-שווים לתהליך בזמן, שבו דווקא חילופי הערכים השווים בשוק העבודה הם המתווכים את תהליך הניצול והגדלת הפער בין מעבידים לעובדים.

בפרקים ההיסטוריים עוסק מארקס באופן בלתי אמצעי בחיים עצמם, באלימות מצד אחד, ובסבל מצד שני. אין פלא שבפרקים אלה, שבהם הוא שומר על דיוק היסטורי קפדני, הוא גם מגיע לשיאי הרטוריקה שלו, לאירוניה מושחזת ולשפה רגשית וציורית, המחליפה את השפה המושגית והעצורה המשמשת אותו בדרך כלל.